

□ Hans Kuhlemeier, Peter Hermans, Ed Kremers

De auteurs zijn alledrie verbonden aan de unit Voortgezet Onderwijs van de Citogroep; Hans Kuhlemeier als onderwijskundig onderzoeker, Peter Hermans als beleidsmedewerker en Ed Kremers als hoofd van de afdeling Examens.

FLEXIBILISERING VAN CENTRALE EINDEXAMENS IN HET VOORTGEZET ONDERWIJS: EEN EERSTE VERKENNING

Wordt het examen een 'flexamen'?

Het huidige examensysteem in het voortgezet onderwijs stamt uit het begin van de jaren zeventig en is sindsdien in grote lijnen ongewijzigd gebleven. Dit artikel gaat over een verkenning van de wensen van scholen betreffende aanpassingen van dit systeem. De conferentie 'Examens van morgen' in het voorjaar 2003 gold als aftrap. Een tweede stap was een vervolgenquête onder de bezoekers van de conferentie naar de wenselijkheid van flexibele examinering. Ook worden enkele vervolgvactiteiten geschetst.

Inleiding

Tegen de zomervakantie sluiten jaarlijks zo'n 190.000 leerlingen op hetzelfde moment het voortgezet onderwijs af met het centraal examen. Hoewel efficiënt en relatief goedkoop, zijn hier ook nadelen aan verbonden. Zakt de leerling onverhoopt, dan moet in beginsel het hele jaar worden overgedaan, ook de vakken waarvoor een voldoende is behaald. Beheerst de leerling de stof voor afloop van het kalenderjaar, dan moet hij toch wachten tot dat ene vaste moment aan het einde van het schooljaar.

Volgens velen staan de huidige centrale examens op gespannen voet met de toenemende autonomie van scholen, de inhoudelijke en pedagogisch-didactische vernieuwing in de bovenbouw ('het nieuwe leren') en de toenemende individualisering van de leertrajecten. Als de leerstof wordt gemoduleerd en leerlingen hun leer-routes zelf kunnen uitstippelen, dan ligt het voor de hand dat het centrale examen daarop aansluit. Het betekent in ieder geval dat er meer examenmomenten per jaar zouden moeten zijn dan de twee momenten die we nu kennen. Regelmatig duikt dan ook de vraag op of het

aantal examenmomenten niet kan worden uitgebreid. Waarom kan een snelle leerling een vak niet al in de voorexamenklas afsluiten? En waarom is het niet mogelijk om, als de leerling daaraan toe is, een of meer vakken halverwege het schooljaar af te sluiten? Van de Stuurgroep Profiel Tweede Fase Voortgezet Onderwijs (1994) stamt het voorstel tot een echte herkansing in augustus. Gezakte leerlingen kunnen zich in de zomervakantie alsnog voor het examen kwalificeren. De productie van een extra examen brengt uiteraard kosten met zich mee, maar daar staat een vermindering van het doubleren tegenover.

Flexibilisering van het tijdstip van centrale examinering kan veel meer vormen aannemen. Het kan variëren van vaker per jaar het hele examen doen, tussentijdse afsluiting van een of enkele vakken tot examens op afroep op ieder gewenst moment. Een extra examenmoment in januari zou een begin kunnen zijn. Maar dat heeft natuurlijk alleen zin als de leerlingen direct daarna door kunnen naar het hoger onderwijs. Bovendien dreigt altijd het gevaar dat leerlingen langer over hun opleiding gaan doen in plaats van korter. En natuurlijk mag het niet

In de toekomst kunnen scholen ervoor kiezen examens 'aan huis' te organiseren

leiden tot meer organisatie en lesuitval op de scholen.

Een aantal scholen experimenteert al met de examens. In Winschoten en Groningen laten men diplomaloze vmbo'ers toe op mbo-scholen (Riemersma 2003). In het kader van het project Initiatiefrije scholen is er in Zeist een experiment waarbij leerlingen delen van het centrale examen in het voorexamenjaar mogen afsluiten (Weeber 2001). Enkele scholen gaan nog verder en willen het centrale examen voor een of meer vakken vervangen door portfolio's en assessments van competenties en concepten (Horsten, Schollen & Gussenhoven 2003). De IVO-vereniging heeft toestemming gekregen van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap om tot 2006 flexibel te examineren en een eigen diploma uit te reiken, al moeten de leerlingen de vakken Nederlands en Engels nog wel centraal afsluiten (Dinghs & Nilwijk 2003). De examenmakers hebben de nieuwe ontwikkelingen altijd met belangstelling gevolgd. In de toekomst wil de Citogroep een meer actieve rol spelen. Minder afwachtend en defensief, meer initiërend, opiniërend en anticiperend (Roorda 2003). De Citogroep wil, op basis van de wensen van de scholen, verkennen welke aanpassingen van het examensysteem mogelijk en wenselijk zijn. Het is van groot belang dat de scholen in deze verkenning worden betrokken. Met de conferentie 'Examens van morgen', gehouden op 31 maart 2003 in de Jaarbeurs in Utrecht, is hiermee een begin gemaakt (De Jonge, Kremers, Kuhlemeier & Tax 2003). Tijdens workshops vond een verkenning plaats van verschillende uitwerkingen van flexibilisering. Deze werden onderling vergeleken aan de hand van criteria als werklast, organiseerbaarheid voor scholen en landelijke vergelijkbaarheid van de resultaten. Een tweede stap was het versturen van een web-basedenquête aan bezoekers van de conferentie. De enquête had tot doel te achterhalen hoe vertegenwoordigers van de scholen denken over de wenselijkheid van flexibilisering, het belang van het voortbestaan van de centrale examens en de beperking ervan tot doorstroom relevante vakken. In dit artikel worden – na een introductie van het begrip flexibilisering – de belangrijkste uitkomsten van de conferentie en de vervolgenquête gepresenteerd.

Flexibilisering: wat is dat?

Een flexibel examensysteem wordt gekenmerkt door keuzemogelijkheden voor scholen en/of leerlingen. Het is in ieder geval geen centraal examen waarbij alle leerlingen aan het einde van hun opleiding voor alle vakken op hetzelfde moment hetzelfde examen onder dezelfde condities afleggen. Van belang is de vraag wat er wordt geflexibiliseerd en wat er derhalve te kiezen valt. De keuzemogelijkheden kunnen betrekking hebben op het tijdstip, de inhoud, de vorm en/of de plaats van het examen. Hierna lichten we deze vier vormen van flexibilisering toe.

Flexibilisering van het tijdstip

Bij de huidige centrale examens zijn de data en tijdstippen doorgaans voor alle deelne-

mers gelijk. In een naar tijd flexibel examensysteem kunnen de kandidaten op meer momenten in het schooljaar examens doen. Van belang is wie die momenten bepaalt: de overheid, de school of de leerling (Alberts, de Kanter & Kreeft 1996). Bij schoolflexibele examens roostert de school de examendata en -tijdstippen zelf in. Examens kunnen in de vorm van een opgaven- of toetsenbank worden aangeleverd. Uit de bank kan de school op ieder willekeurig moment gelijkwaardige examens samenstellen.

In een leerling-flexibel examensysteem bepalen de leerlingen zelf wanneer zij examens doen. Een op ieder willekeurig moment af te leggen online-examen op afroep in een testcentrum is hiervan een voorbeeld. Zie het kader voor een schets van hoe dat over enkele jaren in zijn werk zou kunnen gaan.



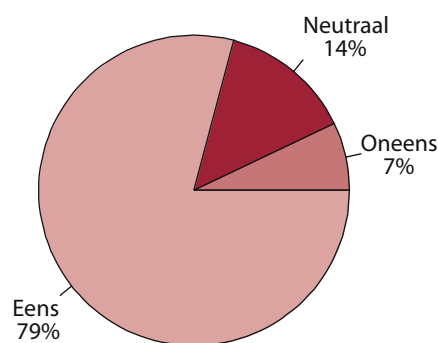
Flexibilisering van de inhoud

In het huidige systeem van centrale examens doen alle kandidaten binnen een vast tijdsbestek examens. De examenperiode varieert van twee weken in het havo/vwo tot maximaal ongeveer twee maanden in het vmbo. Niet alle kandidaten doen in dezelfde vakken examens. Zo biedt de profiel- en sectorkeuze leerlingen tegenwoordig ruime mogelijkheden om zelf de vakken en daarmee de inhoud van het examen te bepalen. Onze centrale examens zijn derhalve flexibel waar het de inhoud van het examen *als geheel* betreft. Flexibilisering van de inhoud kan zich evenwel ook binnen een vak voordoen. Het is in principe mogelijk om de leerlingen naast een verplicht kerndeel een beperkte keuze uit een aantal examenonderwerpen te laten maken. Een verdergaande vorm is het opdelen van een vak in zinvolle examenonderdelen of deelkwalificaties die gespreid in de tijd worden onderwezen en geëxamineerd. Dit wordt ook wel 'gemoduleerde examinering' genoemd (Alberts, de Kanter & Kreeft 1996).

Komt het geëxamineerde onderdeel later meer in het onderwijs terug, dan spreekt men van 'absoluerende examinering'. Gemoduleerde examens passen bij individuele leertrajecten, spreiden de examendruk, motiveren de leerlingen en verhogen hun zelfvertrouwen. Vanuit het perspectief van de leerlingen zijn gemoduleerde examens overigens niet per definitie meer flexibel naar inhoud en tijd. Dit zal alleen het geval zijn als de leerlingen ervoor kunnen kiezen om bepaalde onderdelen *niet* af te sluiten, als zij ruime mogelijkheden tot herkansing krijgen en zij het moment van examinering en herkansing zelf kunnen bepalen.

Flexibilisering van de toetsvorm

Leerlingen lijken behoefte te hebben aan verschillende vormen van toetsing en examinering. Sommigen kunnen niet goed uit de voeten met open vragen, terwijl anderen voortdurend struikelen over de meerkeuzevragen. De ene leerling wil het examen schriftvaardigheid graag achter de computer maken, terwijl de ander de voorkeur geeft aan het traditionele papieren examen. De een maakt liever een theorie-examen met veertig opgaven, terwijl een ander over datzelfde examenonderwerp een essay schrijft. Een naar



Figuur 1: Mening over de wenselijkheid van flexibilisering

vorm flexibel examensysteem biedt scholen en/of leerlingen meer mogelijkheden tot het kiezen van de toetsvorm en het opgaventype.

Flexibilisering van de plaats van afname

Tot op heden vinden de centrale examens vooral op school plaats: in een gymzaal, aula of computerlokaal. Van flexibilisering van plaats is sprake bij verschillende afnamelocaties. Scholen kunnen meer vrijheid krijgen om de afnamelocatie zelf te bepalen. Naarmate er meer examenmomenten komen en beeldschermexamens ingang vinden, ligt het inrichten van een examencentrum voor de hand. Dat is een gestandaardiseerde afnameomgeving waarin examens veelal met behulp van de computer worden afgenomen.

Wanneer een examencentrum het gehele jaar onafgebroken beschikbaar is, wordt het eenvoudiger om flexibeler met examentijdstippen om te gaan.

Het is niet ondenkbaar dat scholen in de toekomst ervoor kunnen kiezen om examens 'aan huis' te organiseren dan wel uit te besteden aan een regionaal examencentrum. Ook tussenvormen zijn denkbaar. Zo zou een school de schriftelijke vaardigheden op de vertrouwde wijze op de 'eigen' school kunnen examineren en de praktische vaardigheden en competenties in een regionaal examencentrum. De afname hoeft overigens niet per se op school of in een examencentrum plaats te vinden.

Online-examinering via internet bij de leerling thuis biedt ongetwijfeld de beste mogelijkheden tot flexibilisering naar plaats en tijd. Maar voor het zover is, moet er eerst een aantal problemen rond identificatie, geheimhouding en beveiliging worden opgelost.

Wat willen de scholen?

De conferentie 'Examens van morgen' en de vervolgenquête hadden tot doel te achterhalen hoe vertegenwoordigers van de scholen denken over de wenselijkheid van flexibilisering van de centrale examens. De discussie tijdens de workshops vond plaats aan de hand van vragen die de in totaal 65 deelnemers na afloop van de discussie beantwoordden. De web-basedenquête is ingevuld en geretourneerd door 262 (52%) van de 512 benaderde personen die hun e-mailadres ter beschikking hadden gesteld. Hierna bespreken wij de belangrijkste resultaten van de enquête en de workshops. Deze uitkomsten zijn kwantitatief van aard. Voor een kwalitatieve beschrijving van de onderliggende gedachten en motieven van de deelnemers wordt verwezen naar De Jonge, Kremers, Kuhlemeier & Tax (2003).

Wenselijkheid van flexibilisering

Hoe denken vertegenwoordigers van de scholen over de wenselijkheid van flexibilisering? In de vervolgenquête is de respondenten gevraagd hun mening over de stelling 'Flexibilisering is wenselijk' kenbaar te maken. Meer dan driekwart van hen (79%) onderschrijft deze stelling (zie figuur 1).

De deelnemers aan de workshops blijken een scherp oog te hebben voor de voor- en nadelen van flexibilisering. Zo hield een schoolleider een gloedvol betoog over de voordelen voor de leerlingen. Op grond van onze aantekeningen kunnen we dat als volgt reproduceren: 'Flexibilisering is voordelig voor leerlingen die de stof reeds beheersen. Leerlingen die zakken, kunnen een vrijstelling krijgen voor de vakken waarvoor zij voldoende stonden.

Vervroegd examen doen voorkomt onnodig wachten en verhoogt de motivatie. In de vrijkomende tijd kunnen leerlingen waardevolle activiteiten ontplooiën, zoals extra vakken kiezen, extra aandacht schenken aan vakken waarin zij zwak zijn en/of alvast onderdelen in de vervolgopleiding volgen. Flexibilisering past bij de gedachte dat leerlingen die onderdelen vervroegd afsluiten in de vrijkomende tijd relevante buitenschoolse ervaringen kunnen opdoen waarmee zij in hun portfolio goede sier kunnen maken.'

Ook de nadelen van flexibilisering kwamen aan bod. Zo bracht een van de deelnemers naar voren dat het loslaten van het ene vaste

Het is van groot belang dat scholen in deze verkenning worden betrokken

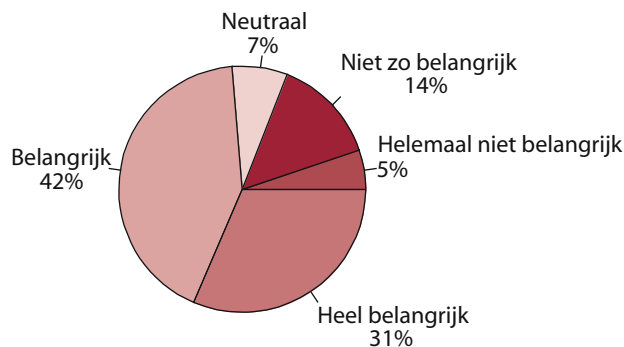
afnamemoment kan leiden tot een sterke individualisering en het wegvallen van de sociale cohesie: 'Als de spanning van het samen toewerken naar het examen wegvalt, zullen de sterkere leerlingen de zwakkeren niet meer helpen.' Een ander betreurde het wanneer het examen als ritueel zou verdwijnen: 'De collectieve diploma-uitreiking moet blijven. Het is immers een belangrijk onderdeel van eenieders biografie.' Een aantal deelnemers was van mening dat flexibilisering de landelijke vergelijkbaarheid van diploma's kan aantasten. Een vertegenwoordiger van het hoger onderwijs merkte in dit verband op: 'Daardoor kunnen hbo en ho niet meer blind varen op de kwaliteit van de centrale eindexamens en zullen zij selectie aan de poort moeten toepassen.' Niet onvermeld mag de examencoördinator blijven die de lachers op zijn hand kreeg met de opmerking: 'Kies je voor flexibilisering, dan moet je dat volop doen. Daarom dus liever niet.'

Beperkte en/of uitgebreide variant

De deelnemers aan de workshops is gevraagd naar hun voorkeur voor twee vormen van flexibilisering:

- A beperkte vorm: meer vaste afnamemomenten;
- B uitgebreide vorm: een examen op elk gewenst moment, samengesteld uit een opgavenbank

Voor de beperkte vorm bestaat duidelijk de meeste belangstelling. Van de deelnemers aan de workshops opteert 52% voor meer vaste afnamemomenten, terwijl 37% de uitgebreide vorm prefereert; 12% heeft geen voorkeur. De deelnemers bleken goed zicht te hebben op de voordelen van opgavenbanken. Een van hen formuleerde dit als volgt: 'Een opgavenbank is praktisch en passend bij de werkwijze van het studiehuis. Het maakt individuele leertrajecten mogelijk.' Een ander zag als voordeel dat scholen op ieder gewenst moment examens kunnen samenstellen, maar stelde daarbij als eis dat de bank behalve gesloten vraagtypen ook open vraagtypen en praktische opdrachten zou moeten bevatten. Een ander noemde als nadeel dat het bij vakken met wisselende examenonderwerpen niet mogelijk is de bank met voldoende relevante opgaven te vullen.



Figuur 2: Mening over het belang van het voortbestaan van centrale examens

Interessant was de gedachte om variant B uit A te ontwikkelen: 'Het ligt voor de hand om te starten met een beperkte uitbreiding van het aantal examenmomenten en van daaruit verder te werken naar een uitgebreidere vorm met opgavenbanken.'

Moeten centrale examens in de toekomst blijven bestaan?

Centrale examens in het laatste leerjaar kosten veel tijd en brengen in de daaraan voorafgaande leerjaren veel lesuitval met zich mee. Sommigen willen de centrale examens dan ook afschaffen. Figuur 2 geeft weer hoe de respondenten van de vervolvenquête antwoorde op de vraag 'Hoe belangrijk vindt u het dat centrale examens in de toekomst blijven bestaan?' Bijna drie kwart (73%) vindt dit (heel) belangrijk. Deze bevinding is in overeenstemming met uitkomsten van de workshops die tijdens de conferentie 'Examens van morgen' zijn gehouden. Van de deelnemers vond bijna twee derde dat er ruimte moet zijn voor verschillende varianten van centrale examens naast elkaar, dat flexibilisering niet mag worden opgelegd en dat scholen moeten kunnen blijven kiezen voor de centrale examens zoals ze nu zijn.

Is beperking tot doorstroom relevante vakken wenselijk?

Een schoolexamen is makkelijker af te stemmen op de recente onderwijsvernieuwingen dan een centraal examen. Er gaan dan ook stemmen op om het aandeel van het schoolexamen (nog verder) te vergroten ten koste van het centrale examen. Zo is voorgesteld om het centrale examen te beperken tot de doorstroom relevante vakken als Nederlands, Engels en de verplichte sector- of profielvak-

ken. Ruim de helft (53%) van de respondenten van de vervolvenquête vindt dit niet wenselijk, 4% heeft (nog) geen mening en 43% is het ermee eens.

Mogen de leerlingen zelf kiezen?

In een leerling-flexibel examensysteem mogen de leerlingen binnen bepaalde grenzen zelf kiezen wanneer de afname plaatsvindt, welke kennis en vaardigheden er worden geëxamineerd en/of zij bijvoorbeeld een papieren toets of een beeldschermtoets krijgen voorgelegd. Voor scholen heeft dit grote organisatorische en logistieke consequenties. Tijdens de conferentie 'Examens van morgen' is van gedachten gewisseld over de eventuele eigen inbreng van leerlingen. De deelnemers van de workshops is gevraagd in hoeverre zij het eens zijn met de stelling 'In een geflexibiliseerd examen is het de leerling die kiest'. Van hen is 54% het er (sterk) mee eens dat leerlingen zelf keuzes mogen maken, 22% staat daar neutraal tegenover en 24% is het er (sterk) mee oneens. Tijdens de workshops wezen sommige deelnemers op enkele voetangels en klemmen. Een van hen vermoedde dat leerlingen zich minder serieus op het examen gaan voorbereiden: 'Leerlingen meer vrijheid bieden in de keuze van het tijdstip is onwenselijk omdat dat ertoe kan leiden dat leerlingen vaker een gokje zullen wagen. Het mag niet zo zijn dat een in één keer gehaald examen meer waard wordt dan een pas na herhaalde pogingen gehaald examen. Het heffen van examengeld kan voorkomen dat leerlingen eindeloos examen doen.' Ook wees iemand op organisatorische complicaties voor de school: 'De leerlingen laten kiezen is organisatorisch bijzonder lastig. Geen enkele vo-school zou dit op dit moment kunnen.'

Interesse in een nadere verkenning van flexibilisering

Tijdens de conferentie 'Examens van morgen' hebben examenmakers meermaals te kennen gegeven samen met de direct betrokkenen te willen nadenken over de toekomst van de examens. De respondenten van de vervolgenquête is gevraagd aan te geven of zij interesse hebben in een nadere verkenning van flexibilisering naar tijd, plaats en/of inhoud. Slechts 10% van hen zegt hierin niet te zijn geïnteresseerd.

Wat wil de minister?

Examens vervullen velerlei functies. Voor de leerlingen is het civiele effect ongetwijfeld het meest belangrijk. Op dit moment heeft een diploma van Pieterburen tot aan de Sint-Pietersberg dezelfde waarde. In haar reactie op Kamervragen (Van der Hoeven 2003) toont onze minister zich een voorzichtig voorstander van flexibilisering, maar tegelijkertijd hecht zij sterk aan het overeind houden van de functie van de examens en het handhaven van het centrale examensysteem. Zij schrijft hierover: 'Ik deel de mening dat centrale examens een belangrijke functie hebben' (p. 2) en 'Behoud van het centraal examen als systeem staat echter voor mij voorop' (p. 2.). Daarnaast mogen flexibele examens de belasting voor de scholen niet nog hoger maken. In diezelfde reactie formuleert onze minister dit als volgt: 'Een zekere flexibilisering van het examensysteem is denkbaar, maar indien die feitelijk zou leiden tot afschaffing van het centrale examen, is ook dit voor mij niet aan de orde. Datzelfde geldt voor vormen van flexibilisering die feitelijk het examensysteem ingewikkelder zouden maken en de examendruk vergroten' (p. 2).

Hoe nu verder?

Hoewel de conferentie en de enquête nieuwe en waardevolle gegevens hebben opgeleverd, zijn de uitkomsten ervan in meerdere opzichten beperkt. We weten nu dat er een grote behoefte aan flexibilisering bestaat, maar nauwelijks hoe er wordt gedacht over de wenselijkheid van concrete uitwerkingen van flexibilisering naar tijd, inhoud, vorm en/of plaats. Evenmin is bekend hoe het onderwijs denkt over de mogelijkheden en problemen van (decentrale) opgaven- en toetsbanken,

beeldschermtoetsing, examencentra, online-examinering op aanvraag et cetera. De Citogroep wil daarom – samen met de scholen, het departement en de CEVO – een aantal examenvarianten verder uitwerken en deze ter beoordeling aan het onderwijs voorleggen. Veelbelovende varianten zouden vervolgens in de onderwijspraktijk uitgetoetst kunnen worden. Zo kan meer zicht worden verkregen op de organisatorische, logistieke en financiële consequenties voor de scholen. In een vervolgartikel voor dit tijdschrift hopen wij te zijner tijd over deze vervolgcactiviteiten te berichten.

Literatuur

Alberts, R., Kanter, J. de, & Kreeft, H. (1996).

Examens in het vernieuwd mavo, vbo en vso. Arnhem: Instituut voor Toetsontwikkeling.

Bouwsma, J. (2003). Opening. In: A. de Jonge, E. Kremers, H. Kuhlemeier & H. Tax (red.).

Examens van morgen. Conferentieverlag 31 maart 2003 Beatrixgebouw, Jaarbeurs te Utrecht georganiseerd door de unit Voortgezet Onderwijs van de Citogroep

(p. 9-11). Arnhem: Citogroep. Ook toegankelijk via http://download.citogroep.nl/pub/vo/evm/verslag_conferentie.pdf

Dinghs, P., & Nilwijk, S. (2003). *Flexibel afsluiten,*

onderwijs op maat! Oosterbeek: ivo-vereniging.

Hoeven, M. van der (2003). *Antwoorden op schriftelijke vragen van het lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal Lambrechts aan de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen* (kenmerk VO/BOB/03-32368). Zoetermeer: Ministerie van OC&W.

Horsten, F., Schollen, H., & Gussenhoven, A. (2003). *Projectplan pilot aanpassing centrale examens Tilburg.* Tilburg.

Riemersma, G. (2003, 27 mei). *Mbo laat diploma-loze vmb'o'ers toe.* De volkskrant.

Roorda, M. (2003). Opening. In: A. de Jonge, E. Kremers, H. Kuhlemeier & H. Tax (red.). *Examens van morgen. Conferentieverlag 31 maart 2003 Beatrixgebouw, Jaarbeurs te Utrecht georganiseerd door de unit Voortgezet Onderwijs van de Citogroep* (p. 5-6). Arnhem: Citogroep. Ook toegankelijk via http://download.citogroep.nl/pub/vo/evm/verslag_conferentie.pdf

Stuurgroep Profiel Tweede Fase Voortgezet Onderwijs (1994). *De tweede fase vernieuwt. Scharnier tussen basisvorming en hoger onderwijs.* Den Haag: Porsius Creatief.

Weeber, F. (2001). Ontwerpwedstrijd vormt opmaat voor meer eigen inbreng. *Uitleg*, 28, 19, 18-19.

